
Bencze Géza

AZ INÁSZÓI ZICHY-AKNA MUNKÁSAINAK FÉNYKÉPE ALATT

Szvircsak Ferenc: BÁNYÁSZKÖNYV

A bányászati nyersanyagkutatás (barnakőszén és lignit) és
a bányaművelés története Nógrád megyében a 19–20. században

Az újkori Nógrád megye történetét, fejlődését alapvetően meghatározó barnakőszén-bányászat több mint két évtizeden át folytatott kutatásának eredményeként vehettük kézbe a vaskos (775 old.) kötetet. Munkálatai közben, a kutatások derekán – 1992-ben – szűnt meg az állami szénbányászkodás Nógrádban.

A számos előtanulmányból már felsejlő, mára nagyformátumú könyvvé összeállt, számtalan fejezetre, alfejezetre tagolt monográfiát (szintézis, adattár, névtár, kronológia, almanach – ez a BÁNYÁSZKÖNYV) a nógrádi szénmedence földrajzi és történeti áttekintése vezeti be. Természeti-földrajzos pontossággal írja le a keleti Börzsönytől a Nyugati- és Északi Mátráig tartó, több egész és töredék kistájat is magában foglaló megyét. A megvont megyehatár a cezúra, nem a természeti táji egység, a kistajak egy-

másba mosódó elhatárolódása. A terület pontos körberajzolása a későbbiek számára fontos, mivel magyarázatot ad arra, hogy az egyes bányaterületekkel csak akkor és addig foglalkozik, amíg azok a megye közigazgatási határain belül feküdtek.

A földrajzi leírásnál fontosabb és pontosabb a geológiai, földtani felépítéssel való megismerkedés. Itt kapunk először választ arra, hogy miért ott és miért olyan módon keletkeztek a bányászkodásra alkalmas barnakőszén-telepek Somoskőújfalutól Nagybátonyig, Mátranováktól Nógrádsipekig. (Hiába a szinte kézzel fogható leírás, sajnos sem itt, sem a későbbiekben sincsen egy olyan térkép a kötetben, amelyen a szóban forgó kisebb-nagyobb jelentőségű szén-telepeket, majd a későbbiekben a bányaterületek topográfiáját követhetnénk.) Az alapismeretek tárgyyszerű összefoglalásai elegendő

dőek, a földtani harmadkor bővebb taglalását a barnaszén keletkezések indokolják. Választ kapunk alapjában véve a keletkezésre, a későbbi tektonikai mozgásokból következően pedig a nógrádi széntelepek jellegzetes töredezettségére.

A barnakőszénre akkor lett szükség, amikor – hiába ismerte évezredek, évszázadok óta a jelenlévő ember – az ipari forradalom energiaigényét a fa és a víz szolgáltatva energia már nem tudta biztosítani. A szénbányászat a világváltoztatás egyik pillére, a szén az egyik nélkülözhetetlen anyaga lett.

A nógrádi szén ismerete, megismerése még nem jelentette annak érdemi felhasználását. A szeneket ismerték, erre-arra használták, egyszerű eszközökkel termelték is, de a választóvonal a bányanyitás, a szénbányászat üzemszerű módjának a kezdete lett. A szenek a XIX. század közepéig csak a helyi szükségletet elégítették ki, a zömmel még manufaktúris-, majd a kialakuló gyárpar kezdetben kis- és közepüzemei még nem igényeltek nagymennyiségű szenet. A hazai ipari forradalom mozgatói és lendítői a vasgyártás és a vasúti közlekedés volt, kibontakozásuk és gyors fejlődésük lett az indikátor. Az ekkori bányanyítások azonban még nem jelentették minden esetben az üzemszerű

termelés kezdetét. A folyamatos és rendszeres termelésnek gátat szabott a gazdasági vállalkozások eredendő tőkehiánya, nem utolsósorban – a kötetben is hangsúlyozottan – a szállítás lehetetlensége, s mellettük a rendezetlen bányajog is a fő akadályok közé tartozott.

A nagyüzemi barnakőszénbányászatról szóló rész a könyv kulcsfejezete. Azért is, mivel a kialakuló nagyüzemi szénbányászat a térség, a megye iparosodásának, gazdasági fellendülésének a mozgatójává lett. Magát a fellendülést az 1867-et követő általános gazdasági megpezdülés, mindekelőtt a nagyívű vasútépítési program, a gyárpari – köztük is elsősorban a vas- és fémipari – nagyüzemek energiaigényének a kiszolgálása jelentette. Ezekhez járult még a főváros egyre jelentősebb energiaigényének, s nem utolsósorban barnakőszén-szükségletének az e térségből történő növekvő arányú kielégítése a szállítási viszonyokban bekövetkezett gyökeres változásoknak köszönhetően.

Egyre jelentősebbé vált Nógrád megye részesedése a hazai bányászatból, a kiegyezés kori 8-ról 1900-ra már a tekintélyes 39 %-ra növekedett. Az igények kielégítésén fáradozó számtalan – 15–20 munkást foglalkoztató – kisvállalkozás és a kis bányatársulatok közül magasan kiemelkedtek az oszt-

rák és a hazai nagytőke kezén lévő és a hazai nagy piacok felosztásában szerephez jutott nagyvállalkozások, így a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., a megyén és a régión messze túlnyúló tevékenységű és jelentőségű Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt.

A XX. század elején általánossá vált az extenzív növekedés, a terjeszkedés, folyamatosakká a bányanyitások, az aknaüzemek létesítése, újabb és újabb területek bevonása termelésbe. Műszaki fejlesztés azonban csak a legnagyobbaknál, a legerősebbeknél történt, ám a folyamatos növekedés ellenére a megye részesedése fokozatosan csökkent, s aránya a hazai termelésből az I. világháború előestéjén már nem érte el a 20 %-ot.

A háború, a forradalmak, majd a határváltozások gyökeres fordulatot hoztak a nógrádi bányászatban is. A megye gyári nagyiparának és barnakőszén-bányászatának zöme az új országhatárokon kívülre került. A konszolidációval újralendülő gazdaság növekvő barnakőszén-igényének kielégítése érdekében hamarosan újraéledtek a kutatások, s az új bányanyitások lázában kis tőkeerejű vállalkozások sora jött létre. A nagyvállalatok reorganizációja eredményeként már az 1920-as évek derekára rendeződtek a viszonyok, s a hazai nagy bányavállalatok újból felosztották egymást között a hazai pia-

cot. Ezt a folyamatot kíséri végig számadatokkal illusztrálva Szerzőnk a két világháború közötti időszakban, a II. világháború éveiben, s azt követően az 1946. október 1-jével megtörtént államosításokig.

A szénmedence szerteágazó munkaerő-kérdésével foglalkozó fejezet talán a legizgalmasabb. A kialakuló, fejlődő és egyre inkább társadalmasodó barnakőszénbányászat jelentősen befolyásolta, sőt megváltoztatta a megye hagyományos társadalmi szerkezetét. Nógrád, „a faekék és a fatengelyes kocsik” hazája gyorsan alakult át. Elsősorban is az a hagyományos parasztság, amely a XIX. század közepét követő rettenetesen gyors elzselléresedés sodrában zömében nincstelen agrárproletárrá válva forrásául szolgált a nagymértékű kivándorlásnak, de egyben potenciális munkáskezet is biztosított a bányáknak és a gyorsan növekvő gyári nagyiparnak.

Ez a folyamat azonban az egyén számára történelmileg lassú és terhes volt, az évszázados paraszti gyökerekből nehéz és kínlódással teli út vezetett a munkássá váláshoz. Nógrádban sem szerves fejlődés eredményezte ezt, hiszen a szakképzett bányászás nem itt alakult ki, hanem ide toborozták, ide telepítették őket máshonnan, más gyökerekből táplálkozva. A helyhez kötött paraszti élethez

kezdetben még nehezen is alig volt illeszthető a vándorbányászok, a termelés, a munka helyének állandó változása. Nem hiába külföldről hozták szakmunkásaikat a nagyvállalatok: cseh, morva, osztrák, lengyel, stájer bányászok voltak az első telepítettek, s a honos jelentkezők – többnyire még a mezőgazdasági munkáik kampányaihoz igazodóan – a segédmunkát adták. Ez időtájt a *jó bányász* fiatal, külföldi és lehetőleg nőtlén volt.

A fejezet gazdag azokban a foglalkozási és népességstatisztikai táblázatokban, amelyeken ezek egészen a XX. század közepéig jól nyomon követhetők. Így világlik ki, hogy 1910-ben a nógrádi keresők 6 %-a dolgozott a bányászatban, s a bányászokból élt 7 %uk. Ekkor 13 bánya működött a megyében, átlag 624 főnyi létszámmal, s Tatabánya után Salgótarján a második, Etes a negyedik legtöbb bányamunkást foglalkoztató település Magyarországon.

A bányamunkásság letelepítését, a kolonizálás érdemi kezdetét a Szt. István Kőszénbánya Társulat 1861. évi megalakulásától számolhatjuk, de legfőképpen a rendszeres bányászok néhány évvel később történt megindulásától. Ekkor már kilenc táro működött a Salgótarjánt övező hegyekben, nyáron 4–600, telente 8–900 főnyi munkást foglalkoztatva. A bányá-

szok többsége máshonnan érkezett ide, más nyelvvel, más szokásokkal és más hagyományokkal. A felvidékről toborzott bányamunkások előbb ideiglenes szállásokon barakkokban, „karámokban” húzták meg magukat, de munkaerejük és szakértelmük tartós biztosítása érdekében a vállalatok hamarosan továbbléptek, s munkásházak építésével biztosították maguk számára az idegen, de a bányákban egész évben munkát vállaló vándormunkásokat. A munkásgyarmatok telepített lakói a XX. század első harmadában a tarjáni medence bányamunkásainak 30–40 %-át adták.

A munkássá válás nem könnyű folyamatáról éppúgy szó esik a továbbiakban, mint a ma már nehezen elképzelhető gyermekmunkáról. A törvény ugyan 14 éves korban határozta meg alkalmazhatóságukat, de ezt nem igen tartották be, hiszen a visszaemlékezésekből kiderül, hogy az erősebb fizikumú fiúkat már 12–13 éves koruktól alkalmazták. A bányász-hagyományokról természetesen szó esik, mellette a bányaegészségügy- és higiénia kérdéseivel foglalkozó részekben már szinte tudni való, hogy a SKB Rt., a RMSV Rt., az ÉKI Rt. élen járt a kórházi- és ellátó orvosi rendszer kiépítésében. Alapvető érdekek is fűződtek ehhez, hiszen a rendkívül balesetveszélyes bányamunka egészséges munkást, alkalmazottat követelt,

de a bekövetkezett bányabeli és egyéb balesetek következményeinek a felszámolása, a bányamentők fenntartása legalább annyira gazdasági, mint humán kérdés volt.

E fejezethez illeszkedik – az egy fejezettel hátrább sorolt – bányász-társasélet és ünnepek körének a tárgyalása. A veszélyes munka és a sajátos (földalatti) munkavégzés szinte adta a védőszentek kultuszának sok évszázados hagyományát. A ma már kevésbé ismert Szt. Prokop ünnepe mellett csak később lett általános a Borbála-tisztelet, amely inkább a cseh, morva és német területről toborzott munkások ünnepe volt. Az ugyancsak védőszentként tisztelt Szt. István naphoz való közelsége révén a Borbála-kultusz vált aztán általánosabbá, igaz csak a második világháborút megelőző években, amikor is napját a bányavállalatok hivatalosan is ünneppé tették.

A szénmedence technikai és műszaki fejlődésének taglalása természetesen a kötet egyik legjelentősebb fejezete. Mint egyik legrégebbi hazai szénmedence, egyrészt maga is egyfajta modellül szolgálhatott a bányászati technikánk fejlődésének, másrészt az igen vékony és tektonikailag erősen zavart barnakőszéntelepek egyfajta sajátos vándorbányászatot és annak sajátos bányászati technikáját is eredményezték. A technikai fejlődés sajátosságai innen is

eredeztethetők, de számos nyomot hagyott rajtuk a másfél évszázadnyi történet számtalan változása is.

A bányaművelés technikai színvonalának vizsgálatára szerzőnk hat szakaszt állapított meg a kezdetektől az államosításokig. Ezek közül is kiemelkedő volt az 1910–1924 közötti alig másfél évtizednyi időszak, amikor is a salgótarjáni szénmedence a különleges körülmények és feltételek között fejlődött lánc- és kötélszállításban olyan szintre emelkedett, hogy számos külföldi, hasonló adottságú bányavidéknek mintául is szolgált. Az ehhez szükséges gépeszők fejlődése, itteni alkalmazhatóságuk és sikeres alkalmazásuk elemzése mellett szó esik az üzemi energiaszolgáltatás átalakulásáról és fejlődéséről, a kutatások térképi ábrázolásának módszereiről, a kutatófúrások, a geológiai szolgálat kiteljesedéséről. A bányaművelés fejlődésével együtt járt a bányászok személyes használatú eszközeinek a fejlődése, átalakulása, egyesek elhagyása, másutt új eszközök – mint pl. az elővájásokban robbantóanyagként használt dinamit – megjelenése.

Fontosságának megfelelően sokat és részletesen foglalkozik a bányabeli szállítás kérdéskörével. Erdemüknek megfelelően bőven és érzékenyen szól a bányalovakról, azok – ma furcsán hangzó –

munkaköréről, évi 2–3 napos felszíni szabadságukról, arról a szinte hihetetlen tényről, hogy még 1950 táján is dolgoztak hazánkban lovak a föld alatti munkahelyeiken. A meglehetősen konzervatív bányabeli szállítást a korszerű eszközök használatában messze megelőzte a külszíni szállítás. Az első hazai villamos bányavasút – évekkel megelőzve a nagyvasúti villamos vontatást – a Mizserfa-csobaji vasútvonalon 1892-ben létesült a Ganz és Társa cég mindössze 6 LE-s villamosmozdonyával.

A könyv II. része címe szerint a barnakőszén-bányászat történetéről szóló, tulajdonképpen egy községsoros almanach, a Dunakanyar-béli Kisoroszitól a Mátralábánál fekvő Nádújfaluig, a délszlovákiai Bursától (Bušince) – abc-rendben az ottani – Zsélyig (Želovce). A könyvnek terjedelmében legtekintélyesebb része a Visegrádi-hegységtől a Cserháton, a Karancsságon, az Ipoly-völgyön és a Nógrádi medencén át a Mátráig tájegységekre tagolva, azon belül településenként vizsgálja a bányászat helyi történetét. A bányásztól szinte nem is érintett települések bányászat-kultúrtörténetének néhány soros leírásától az önálló cikknyi terjedelem között váltakozik egy-egy település tárgyalása, érdeküknek vagy érdektelenségüknek megfelelően,

beszúrva közéjük egy-egy meghatározó nagyvállalat terjedelmesebb leírásával. Az Etesi Kőszénbánya Rt., a Nagybátony-Újlaki Egyesült Iparművek Rt., a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt., az ugyancsak salgótarjáni Északmagyarországi Egyesített Kőszénbánya és Iparvállalat Rt., és nem utolsó sorban a Rimamurány-Salgótarjáni Vasmű Rt. országosan is kiemelkedő tevékenysége és súlya révén szinte önálló fejezetei a kötetnek.

A történelmi Nógrád megye Ipolyon túli területe, délszlovákiai része, az ottani települések bányászat-története önállóan jelenik meg. Nyilván érdeklődésre tarthat számot a határon túl is, még akkor is, hogy az ottani bányászat-történeti kutatások semmivel nem sorolódnak hátrébb az itthoniaknál. Elsősorban azok a források adják a külön értéküket, amelyek elsősorban a Magyar Országos Levéltárban és Magyar Földtani Intézet Adattárában lelhetők fel.

A kötet III. része tulajdonképpen egy nagy névtár, melynek címe mindent elárul. Kiemelkedő igazgatósági elnökök (szám szerint 4), bányai igazgatók (9), bánya-, gépész- és egyéb mérnökök, erdészek, orvosok, jogászok (181) rövidebb-hosszabb életrajza található az ugyancsak terjedelmes fejezetben.

A szakkifejezések magyarázata két rovatban is megjelenik; egyikben mint a bányászattal összefüggő szakkifejezések jegyzéke az *ácsolattól* a *zsompig* 231 szómagyarázatban, majd legalább ilyen érdekes a bányászat szókincsének összeállítása, részben a kor szakirodalmának, részben pedig a Nógrádi Történeti Múzeum Adattárában őrzött e tárgybeli gyűjtések eredményeinek a felhasználásával. Itt az *abléztól* (váltócsapat, váltótárs) ismét csak a *zsompig* (vízgyűjtő) összesen 267 címben. Az adattári részben a bányatelkek és bányák területi, a bányavállalkozók és bányatársulatok településenkénti lajstroma, majd a

gazdag és sokatmondó statisztikai adatsorok (a munkáslétszámtól a technikai eszközökön át a termelési adatokig, 1848-tól 1945-ig) teljesítik ki a szöveges mondandót.

A kötet jó vastag, a sajátos szerkezethez terjedelmileg is jól igazodó, ám számos és tartalmas kép- és dokumentum mellékletein látszik a pénzsűke. A nyilván továbbvitt kutatásoknak (az államosítástól a vállalatok felbomlásáig tartó korszaknak) talán majd egy II. kötet, az *Új-bányász-könyv* lesz az eredménye, s talán majd a III. kötete a *Bányász-képeskönyv*.

(Nógrád Megyei Múzeum,
Salgótarján, 2000)